

LÁNCZI ANDRÁS

Az autentikus és a radikális

Hogyan olvassuk Tőkéczi László írását? Mint tudományos értekezést, pamfletet, irodalmi esszét, publicisztikát vagy ideológiai alapvetést? Ennek a kérdésnek a megválaszolása nélkül nem lehet önértékén – azaz a szerző szándékát messzemenőig figyelembe véve – kezelni az írás mondanivalóját, gondolatait, szimbolikus üzeneteit. A legjobb, ha az írás végéből indulunk ki, ahol a szerző vitatézist fogalmaz meg: „az írás szándéka az volt, hogy bemutasson egy ellen-gondolatmenetet és kimondjon egy hipotézist”. Az „ellen-gondolatmenet” – nyilvánvalóan a hipotézis alátámasztásául szolgál – lényegét talán így lehetne összegezni: Magyarországon torz, radikális liberális történetiszemlélet uralkodik. Ez a történetiszemlélet sok „mesterséges” kérdést vetett fel és tart életben, feltehetően azért, nehogy kiderüljön: Magyarországon kétféle liberalizmus van. Az egyik autentikus, a nyugati mintáktól eltérő, az „itteni” valósághoz szervesült; a másik a radikális liberalizmus, a nyugati mintákkal azonosuló, idegen szellemű, nem szerves. Az írás célja annak bebizonyítása, hogy az autentikus liberalizmus, melyet liberális konzervatívnak nevez, olyan létező hagyomány, amely képes leleplezni a radikális liberalizmus tév- és rögeszméit, olyannyira, hogy a liberális konzervativizmus igazi ellenlábása nem is a radikális liberalizmus, hanem az „érdekvédelmi szociáldemokrácia”. Mindezt a szerző Magyarország Nyugattal való találkozásának a keretébe helyezi, jelezvén, hogy a modern magyar társadalomfejlődés alapvető kérdéséhez nyúl: Mit jelent a nyugati kihívás, és hogyan őrizheti meg identitását egy nemzet a modernségben, miközben a követendő mintája külhoni, nem szerves módon kialakult, kényszermozgását nem „belülről” vezérelt normák motiválják?

Kicsit nehezebb a „hipotézist” kihámozni a szövegből, aminek az az oka, hogy tudományos értelemben nincs semmilyen hipotézis megfogalmazva. Amit a szerző hipotézisnek nevez, az inkább egy

kivánság hangoztatása: fogadjuk el az „ellen-gondolatmenetet”. Ideológiai térítés alanyai vagyunk tehát. Ebből következően az írás nem tudományos cikk (az érvelés egzakt kellékei egyébként is hiányoznak), nem pamflet, még kevésbé irodalmi esszé, inkább publicisztika és ideológiai alapvetés. Egy ideológiai alapvetést el lehet fogadni vagy el lehet utasítani, de nehéz érdemi vitát folytatni vele. Ha valaki fontosnak tartja, hogy egy új vallást, filozófiai iskolát vagy ideológiai áramlatot indítson el – ez bárki szíve joga. Amihez hozzá lehet szólni, az a fölhozott érvek releváns vagy éppen irreleváns volta. Innen és csakis innen nézve Tőkéczki László *Magyar eszmetörténeti vázlatát*, féltő, hogy *irreleváns* érvek egész sorát kapja az olvasó.

Milyen relevanciája van ugyanis annak a szembeállításnak, amelyet a szerző tesz a magyar nemesi liberalizmus és a radikális liberalizmus között? Annak taglalása, hogy volt-e nemesi liberális eszmeáramlat Magyarországon, triviális. Rámutatni arra, hogy kialakult egy radikális, nyugatias eszmei mintákat követő liberalizmus Magyarországon – ez is az. És sajnos az is triviális, ahogyan a kettőt szembeállítja egymással Tőkéczki. Mert milyen többlettel szolgál az a megközelítés, amely a hangsúlyt a kétféle liberalizmus szembeállítására veti? Csak negatívum származhat belőle: a magyar liberalizmusról folytatott diskurzus provinciálissá és kisszerűvé szerényül. Ám legyen, köves-sük előbb a „vázlat” gondolatmenetét, hogy az érvelés nyilvánvaló és rejtettebb utalásait értelmezni tudjuk.

A tanulmány szerint az autentikus vagy liberális konzervativizmus jellemző vonásai Magyarországon a következők: 1. A nemesség világnézete („A magyar nemesség kiemelkedő képviselői idelizmusuk mellett is felismerték a klasszikus liberális elvek »számukra valóságát«”). 2. Demokratikus mintákon nevelődött („A magyar történelemnek nagyon is sok demokratikus hagyománya van. Az általában vett nemesi demokrácián kívül ide tartoznak a székelyek, a szászok, jászok és kunok, valamint a hajdúk sajátos »szabad« közösségei, a szabad királyi és mezővárosi polgárság, parasztpolgárság önkormányzati élete, a protestáns egyházak autonóm szervezetei...”). 3. Klasszikus műveltségen nyugszik („A magyar nemesség elitjének klasszikus humán műveltsége rendkívül eleven, hazának szolgáló és magas szintű egyéni erkölcsiséget is tartalmazott”). 4. „Igazságkereső egyéni erkölcsiség”: a reformnemességre jellemző magatartás. 5. A reális emberből indul ki, természetes tempót követ („Nem árt inkább megismerni a reális embert, emberiséget és tudni róluk [magunkról], hogy milyennek is ténylegesen.”). 6. Szervesen magyar („A magyar múltnak még a polgári társadalomhoz való kapcsolódása is mintaszerűen *szerves* volt...”).

Ezzel szemben a radikális liberalizmus jellegzetességei ezek: 1. Értelmiségi proletárok világnézete („Sajnos, a közép-európai térség nagyobb részének sorsát az elmúlt évtizedekben egy értelmiségi proletárok vezetésével végrehajtott forradalmi puccs következményei határozták meg”). 2. Mintakövető, az élettől elrugaskodott, felelőtlen

kísérletezgető, jelencentrikus. 3. Messianisztikus („A modern értelmiségi racionális világmegváltása... erős rendszerképző erő lett”). 4. Nem szerves, idegen szellemű („Éppen ezért, mert a magyar társadalomtörténet ilyen világos s a modern polgári és nem-polgári törekvések egy jelentős és harsány része – *nem találván elég saját legitimitációt ebben a történelemben!* – vagy máshol keresi azt, vagy egy-egy »ellenkultúrás«, »haladó hagyomány« konstruálásával akarja az általuk is *fontosnak* tartott elődöket előteremteni”). 5. Főként marxista ihletettségű („Marxi fogantatású a nyugati... folyamatok etalon jellegének érvényesítése... Ilyen összefüggésben lesz aztán »elkanyarodás« vagy éppen »szákcúcs« egy nép/nemzet történelme...”). 6. Gondolatrendszerének alapja a progresszió és a racionális hit. 7. Univerzalista értékekben gondolkodik („Az örök béke vagy a totális személyközi harmóniák világa ma sincs közelebb, mint évszázadokkal előbb”). 8. Elvont, utópikus történeteszemléletű („elvont ábrándokon mérő »tudományos« történetírás”).

Áttekintve Tőkéczi László írásának főbb téziseit, megállapítható, hogy egy ideologikus történelmi spekulációt kell az olvasónak értelmeznie. Azért spekulatív, mert egy megelőlegezett célnak vagy szándéknek, a magyar történelmi tudat „kiigazításának” alárendelve történelmi, politikatudományi, szociológiai és politikai filozófiai érvek váltogatásával, illetve kevergetésével aktualizál és politizál. Ezért az alábbiakban csupán azokra az összefüggésekre szeretnék kitérni, amelyek e nyílt (a történelmi tudat kiigazítása) és a szándékolt (aktuálpolitikai) céllal kapcsolatosak.

1. Első helyre kell tenni azt a kérdést, amelyet Tőkéczi László kerülget, olykor oda-odakap, de nyíltan nem foglal állást: a felvilágosodás politikai programjának életképességére gondolok. A szerző elmulasztja *egyértelműen* tisztázni a viszonyát ehhez az elmúlt kétszáz évben a szellemi és társadalmi mozgásokat irányító világképhez. A magyar politikai gondolkodást átíttatták a felvilágosodás különféle eszméi, olyan mintával azonosultak a 18. századi göttingai magyar diákoktól kezdve a reformkoron át a mai politikai gondolkodókig bezárólag, amely nem „szervesen” nőtt ki a magyar tapasztalatból, sőt, döntő pontokon – például valláserkölcs, állam és egyház viszonya, az állam eredetének kérdése, demokrácia és nemzeti karakter összeegyeztethetősége stb. – olykor még keresztezte is a helyi minták érvényesülését. A progresszivitás eszméje először a 18. század utolsó évtizedeiben lazította föl a „magyar tudatot”. A fejlődés modernkori eszméje nem a marxizmus képében kísértette meg sem a világot, sem a magyar gondolkodókat. A felvilágosodás eme elképzelése eredetileg a természettudományos optimizmusból származik, s a 19. század számos társadalmi gondolkodója elfogadta – köztük az *egyik* Marx volt. Ha valaki indexre teszi vagy proskribálja Marxt és a marxizmust, ezzel még messze nem számolta föl az aktivista-progresszivistá gondolkodásmód tartalmait. A modern társadalomtudomány fogalma

szerint haladáspárti – ha nem volna az, akkor nem is lenne modern mint tudomány.

A felvilágosodás végéről immár hosszú évtizedek óta beszélnek, nem mintha a felvilágosodást a kezdetektől fogva ne érte volna támadás. A modernség nagy vesztese, az egyház mindvégig opponálta a modern társadalomfejlődést. A modernség, illetve a felvilágosodás kortárs kritikussai voltak a romantikusok is. Mind az egyház, mind a romantikusok az újkori filozófiát okolták a természeti törvényt semmibe vevő társadalomvezetési elvek kigondolása miatt. Míg az egyház teológiai alapokról, a romantikusok a költészet nevében támadták a modern filozófiát. A 20. századra világossá vált, hogy a felvilágosodás olyan szélesre tárta a politikai eszmék előtt a kaput, hogy azon keresztül a faj mítoszától kezdve a kommunista erőszakig bármi beözönölhetett. A kommunizmus bukásától függetlenül, azt jóval megelőzően, sokan emlegették a felvilágosodás végét: ezen a társadalmi optimizmus és radikalizmus talajvesztését értették. Mivel Tőkéczki a magyar radikális liberalizmust azonosítja a marxizmussal, azt kell gondolnom, hogy a felvilágosodás programját is temeti. A felvilágosodás elemei azonban annyira beépültek a modern társadalmi tudatba, hogy azokat az egyes mozzanatok bírálataival nem lehet megrendíteni.

Óvakodnék attól, hogy a történeti, a politikai és az életmód fogalmát vagy tartalmát összemossuk. Ha valaki nem szereti a McWorld kínálta fogyasztási javakat, akkor ne vegye. De hogy a modern liberális államberendezkedés biztosította viszonylagosan a legnagyobb külső és belső békét, az tapasztalati tény: erről lemondani csak azért, mert nem „szerves”, hanem idegen minta alapján másoljuk, nem vagyunk eredetiek – örültség. Vajda János pontosan erre tapintott rá 1861-ben: „Mert ne higgy, hogy mind jó és szerves az, ami keleti, azért, mert »eredeti«”. Úgyis csak azok a minták életképesek, amelyekért megküzdünk, éppen ezért nem baj, hogy – amint azt néhány évvel ezelőtt Ludassy Mária észrevételezte – mai vitáink Nyugaton már néhány száz éve lezajlottak. Ezt a jelenséget nem keverném össze „az éljük a saját életünket” tautológiával. Tőkéczki László most nyilván tiltakozik, hogy egy olyan alapállást tulajdonítok neki, amit ő nem képvisel. Politikai filozófiai szempontból mégis lehetséges ilyen olvasata dolgozatának.

2. Tőkéczki László írásában egy radikális konzervatív forradalom tüzeit élesztgeti. Ennek lényege az egyoldalúvá vált magyar tudat kritikája és egy új lehetőség bemutatása. A tett forradalmi, mert a szerző által általánosnak vélt gondolkodásmóddal szemben lép föl, ennek a célnak rendeli alá stílusát is („Ki kellene már végre mondani...” stb.). Konzervatív, mert a tradícióból próbálja kiemelni és letisztogatni azt a gondolkodásmódot, amelyet szembe kíván állítani a szerinte elfogadottal. A konzervatív forradalmiság nem fából vaskarika, hanem a kelet-európai történeti fejlődés látszólag önellentmondásos, valójában logikus következménye: mivel ez a fejlődés kezdettől fogva – Magyarországon I. István óta – felülről irányított és kikény-

szerített, így elkerülhetetlen, hogy egy-egy kiigazítási kísérlet sem lehet más, mint radikális. Ha a konzervatív radikalizmust azzal a vehemenciával próbálják érvényesíteni, ahogy azt olykor tapasztalhatjuk, akkor ugyanolyan voluntarizmussal cselekszenek, mint amit éppen bírálnak.

Pedig van egy másik lehetőség is: a nevelésé. Igaz, ez nem kecsegtet gyors sikerrel, ám biztosabban célba ér. A gondolkodásmód megváltoztatása részben a nevelés, részben a körülmények ügye. A körülményeket nem láthatjuk előre, a nevelés hatása már kiszámíthatóbb. Aki mostanában találkozott egyetemi hallgatókkal, az észrevehette, hogy a politika iránt érdeklődők körében megnőtt a fogékonyság elfelejtett vagy egyszerűen más gondolkodásmódok iránt, mint ami bevett vagy megszokott. A mai formálódó konzervativizmus sikere azon múlik, hogy a föltörekvő új elit milyen nevelést kap. Aki igazán hisz a konzervatív eszmék erejében, annak ma a katedrán kell megállnia a helyét.

A kortudatkritikák általános gyengéje, hogy miközben nagy lelkesedéssel és túlzó általánosító kedvvel igyekeznek a jelenhez vezető utat történetileg rekonstruálni, kimutatva ki, mikor, miben vezette félre a közösséget, szem elől tévesztik az individuális és a konvencionális igazságok természetét. Arra a dichotómiára gondolok, amelyre Edmund Burke hívta föl a figyelmet. Az individuális értelem – szerinte – tévelygő, a felhalmozott tapasztalat, a precedens megbízható. Aki ezt a szembeállítást használja, az ne feledje, hogy Burke a kritikáját egy meghatározott eseményre és a gondolkodók egy meghatározott csoportjára vonatkoztatta, és nem egy, évszázadokon át tévelygő népre. Tévelyeghet-e egy nép évszázadokon át? Aligha. Fönnttarthat-e olyan eszméket, amelyek nyilvánvalóan tévesek? Csak akkor, ha nincsenek demokratikus eszközök a téves döntések megváltoztatására, vagy hiányzik a felelősségteljes döntésekhez szükséges szuverenitás. A demokratikus hagyomány hiányának vagy gyengeségének relativizálása vagy kijátszása a szuverenitás hiányával, félrvezető érvelés.

3. A magyar politikai gondolkodók elitje mindig figyelt arra, hogy mi történik a külvilágban, milyen szellemi folyamatok zajlanak. A modern nyugati politikai fejlődés intellektuális bázisát a politikai filozófia adta, mely a politika *első* kérdéseit vizsgálja. Ez a teoretikus szint igazából idegen maradt a magyar politikai gondolkodók zömétől. Csupán az elmúlt években keletkezett valamiféle politikai filozófiai irány Magyarországon, amely egyszerre próbálja érvényesíteni az egyetemes és lokális szempontokat. A tapasztalat átélte, „szerves”, de egyetemes fogalmakban és nyelven igyekeznek azt kifejezni. A filozófiai műveltséget a magyar szellemi (nemesi liberális) elit nem tartotta sokra, kivéve az antik szerzőket. Azért ragaszkodtak a klasszikus műveltséghez, mert egy olyan moralitás hordozója volt, amely – szemben a modernség kusza erkölcsi viszonyaival – áttekinthető és egyértelmű kapaszkodókat nyújtott a tekintetben, hogy mi a jó és mi a rossz, mi a helyes, mi a helytelen. A modern politikai filozófia

kínálta erkölcsi fogalmi készletek és alternatívák egyszerűen hiányoznak a magyar politikai gondolkodás történetéből. Csak egy példa: az utilitarizmus, amely Nyugaton az erkölcsi diskurzus meghatározó eleme volt a század nagy részében (John Rawls kantiánus felfogása ütötte ki a nyeregből), Magyarországon soha nem volt vitatéma. Az alkalmazkodóképesség hiányára utal az a makacsság, ahogy a magyar politikai elit a klasszikus antik és keresztényi erkölcsfelfogásokkal szemben elutasította a modern erkölcsi tanításokat, és a modern liberalizmust az erkölcstelenséggel azonosította. Ez a ragaszkodás az erkölcsi rend transzcendentalitásához megakadályozta a világi erkölcsi felfogások sokféleségének az elfogadását.

Ugyanennek a kérdésnek egy másik megközelítését nyújtja a klasszikus és a modern erények összehasonlítása. A nemesi vagy liberális konzervatív erények főként az antik irodalomból ismert erények voltak: hősiesség (magyar virtus!), nemes jellem, végsőkig való kitartás, büszkeség, hajlíthatatlanság, szemlélődés, állandó emberi kapcsolatok tapasztalása. Ezekre az erényekre épült rá a romantika által hirdetett eredetiség, az érzelmek és az intuíció fölényének hangoztatása az értelem fölött. Az érzelmi politizálás vitathatatlan tradicionális eleme a magyar politikatörténetnek és politikai jellemnek. A modernség követelményeihez viszont jobban illeszkednek a következő erények: hajlékonyság vagy rugalmasság, szorgalom, fellelősségvállalás, türelem, spontaneitás az emberi kapcsolatokban, tisztességesség, kedvesség, az egyenlőség tisztelete. A műveltségi eszmény közvetve mindig az uralkodó erkölcsökről árulkodik.

4. Úgy tűnik, hogy Tőkéczi szerint a liberális konzervativizmust az különbözteti meg a radikális liberalizmustól, hogy az előbbi elutasítja a *normativitást*, amin ő a külföldi minták követését érti. Ebben valószínűleg igaza van. A normativitástól azonban nem olyan könnyű megszabadulni, mert az igazság filozófiai kérdésébe botlunk bele: Hogyan ismerhetünk rá a keresett igazságra, ha nem ismerjük azt? Az igazságnak ez a paradoxona a politikai filozófiában a legjobb rend kérdése: *Milyen* a legjobb politikai berendezkedés? Ma ezt a kérdést egyetlen szócska megváltoztatásával szoktuk föltenni: *Melyik* a legjobb rend? Ez utóbbi megfogalmazás empirikus irányultságú, ezért empirikus választ kell rá találni. A modern politikatudományak éppen ez az alapja: összehasonlítok, hogy megértsek. A modern kor ténye az univerzális összetartozás szálainak az erősödése. Ez lehet, hogy nem fejlődés, de olyan kihívás, amihez alkalmazkodni kell. Ennek az alkalmazkodási kényszernek a felismerése tölti ki a magyar politikai gondolkodás történetét az elmúlt kétszáz évben. Nem lehet, hogy a liberális konzervativizmus azért szorult háttérbe, halt el, mert nem tudott alkalmazkodni? Szeretném leszögezni, hogy a liberális konzervatív eszmékkel magam is rokonszenvezem, de ez nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a magyar liberális konzervativizmus abban a formájában, ahogy Tőkéczi László próbálja föltámasztani, súlyos ballasztokkal terhes. Nem lehet, hogy a radikális liberalizmus

azért uralkodó, mert jobban tudott alkalmazkodni a körülményekhez, s nem identitásproblémák állnak a háttérben? Ha az emberek valamely csoportja a körülmények változása folytán, vagy azért, mert jobban tud alkalmazkodni, előnyösebb helyzetbe jut, szükséges-e e tény *mellé* beszélni, s olyan egyéb jellemzőkre (pl. származás) utalni, melyek léteznek, de minden látszat ellenére sincsenek kauzális kapcsolatban egy adott jelenséggel?

A magyar történelemnek valóban vannak olyan vonásai (a szuverenitás elvesztése hosszú időkre, lakossági összetétel vegyessé válása stb.), amelyek egészen sajátossá formálták e nép sorsát, de józanul mérlegelve, nem volt baj az alkalmazkodóképességgel mint a modernség legfőbb követelményével? Mi az az előny, ami miatt érdemes egyfajta mítoszt köríteni a magyar nemesi liberalizmus köré, amely a tekintélyelvűségtől soha nem tudott megszabadulni? Nem volna-e célravezetőbb a kortárs liberális konzervativizmushoz fordulni a hazai konzervatív liberalizmus megalapozása végett? Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a dolgozat szerzőjének célja igazából nem az, hogy új meglátásokat tartalmazó képet fessen a magyar eszmetörténetről, hanem a mai liberális társadalmi gondolkodás lejáratása. Irrelevánsnak neveztem Tőkéczkzi Lászlónak a liberalizmusról alkotott fölfogását. Ennek oka, hogy olyan nyelven és felfogásban közelített a kérdéshez, amely kívül van a legtágasabban értelmezett liberalizmus nyelvezetén. Nincs szó nála jogokról, individualizmusról, kommutarizmusról, republikanizmusról, a képviselői demokrácia problémáiról, régi és új liberalizmus szembeállításáról. Mindezért kár, mert Tőkéczkzi László olyan kérdéseket feszeget, melyek lényegesek és *rólunk*, mindannyiunkról szólnak. Egyetlen eszmerendszer sem lehet azonban autentikusabb a másiknál. A szellem dolgaiban csak az számít, hogy milyen magasra tesszük a mércét és horizontunkat hol zárjuk le.

